

ΚΡΗΤΗ

(Ὁ Γκρέκο καὶ ὁ Ἐρωτόκριτος)

ΤΟΥ

ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ

Ἀκαδημαϊκοῦ

1.

Ο ΤΑΝ ΠΑΤΑΣ στό χώμα τῆς Κρήτης βέβαια γιά τίποτα ἄλλο δέν ἀξίζει νά μιλάς, παρά γιά τήν Κρήτη. Ἐδῶ ὁ ἀγέρας εἶναι ἄλλος — δέν εἶναι ὁ λυρισμός τοῦ Αἰγαίου, δέν εἶναι ἡ ἡρεμία τοῦ Ἴουνίου, δέν εἶναι ἡ ἀπάθεια τοῦ θεσσαλικοῦ κάμπου, δέν εἶναι τὰ βουνά καί τὰ φαράγγια τοῦ Μοριά καί τῆς Ρούμελης. Ἐκεῖ ὁ ἄνθρωπος ὑποτάσσεται στό περιβάλλον — στή φύση καί στή μοῖρα του. Συνθηκολογεῖ μ' αὐτή τή φύση καί μ' αὐτή τή μοῖρα. Καί περιμένει τό χτύπημα ἢ τήν εὐλογία.

Τό τραγούδι στό στόμα τοῦ λαοῦ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδας, εἴτε εἶναι τραγούδι τῆς χαρᾶς εἴτε εἶναι τραγούδι τοῦ θανάτου, προβολή τοῦ ἀληθινοῦ συναισθηματικοῦ του κόσμου, γίνεται ἔκφραση αὐτοῦ τοῦ ἥθους τῆς ἀναμονῆς. Ἐκεῖ, ὅπως εἶπαμε, στήν ἄλλη Ἑλλάδα, ὁ ἄνθρωπος περιμένει. Ἐδῶ στήν Κρήτη, ὁ ἄνθρωπος ἀντιστέκεται. Ἀντιμετριέται συνεχῶς μέ τή φύση καί μέ τό πεπρωμένο του, μέ τὰ βουνά του καί μέ τοὺς ξένους δυνάστες του. Ἀντιμετριέται προπάντων μέ τόν ἑαυτό του. Δέν ἐννοεῖ νά συνθηκολογήσῃ ποτέ μέ τήν περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα. Ἀλλά ἐννοεῖ νά τῆ διαμορφώσῃ μέσα στά δικά του μέτρα. Ἀκούει τό ἐνστικτό, πού εἶναι βαθύτερο ἀπό τό αἶσθημα. Ξέρει πῶς ὅ,τι λογαριάζεται στή ζωῆ εἶναι τό πάθος. Καί ἀφήνει αὐτό τό πάθος νά γίνεται ἡ μόνη μοῖρα του, ὁ μόνος του ἔλεγχος.

Ἔτσι, ὁ ἄνθρωπος τῆς Κρήτης, ἔχει τήν ἀγέρωχη περηφάνεια ὅτι αὐτός διαμορφώνει τή μοῖρα του. — τό πάθος του καί ἡ λεβεντιά του —, ὄχι δυνάμεις ἔξω ἀπό ἐκείνον.

Αὐτό δέν εἶναι ἡ ἐσωτερική δύναμη τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἔξαρσή του, ἡ δικαίωσή του, πού ἄφησε ὡς δίδαγμα ἢ μεγάλη ποίηση τῶν Ἑλλήνων; Οἱ ἥρωες τῶν τραγικῶν θά ἔπρεπε νά ἔχουν πατρίδα τους τήν Κρήτη — καμμιάν ἄλλη. Ἐκεῖ πού τοὺς τοποθέτησε ὁ μῦθος δέν εἶχαν συνέχεια. Οἱ σύγχρονοι συμπολίτες τους σπάνια παραπέμπουν σ' αὐτά τὰ πρόσωπα. Ὁ Οἰδίπους ὡς ἔκφραση πάλης μέ τό πεπρωμένο, τῆς ἀρνήσεως νά συνθηκολογήσῃ, ἂν ἢ

Συνέχεια εἰς τήν
= ὄνη σελίδα

ΚΡΗΤΗ

Συνέχεια εκ τής 1ης σελίδος

ταν Κρητικός θά ήταν δύναμη παρούσα —θά είχε ως σήμερα στην Κρήτη την αδιάσπαστη συνέχειά του.

Αυτό ξέρουμε γιά την Κρήτη εμείς πού δέν είμαστε Κρητικοί: Μάς τό έμαθαν ό Γκρέκο και ό Έρωτόκριτος, οι Κρητικοί άγιογράφοι κι ό ήγούμενος Γαβριήλ, ό Αρχάγγελος του νεωτέρου Έλληνισμού και προφήτης του ό Έλευθέριος Βενιζέλος, ό Καζαντζάκης τής Όδύσσειας και ό Κονδυλάκης. Και τό αίμα, τό πολύ χυμένο αίμα τής Κρήτης. Υπάρχει μιά ένότητα σ' όλα αυτά, στά πρόσωπα και στά έργα και στις πράξεις, μιά δούλα πύρινη, πού τό ξεχωρίζει από κάθε τι άλλο, ή «Κρητική ματιά», πού έλεγε ό Καζαντζάκης, πού είναι μαζί ύλη και πνεύμα, ενέργεια και λάμψη.

Κανένας ταξιδιώτης στα Μουσεία τής Ευρώπης και τής Αμερικής δέν θά βρεθί μπροστά στον Γκρέκο χωρίς νά αισθανθί ένα τίναγμα, μιά δόνηση από την άπότομη μεταφορά στον κόσμο του Κρητικού. Θυμάμαι αυτή τή στιγμή τον «Λαοκόοντα», στη Νάσιοναλ Γκάλλερυ τής Ούάσιγκτον, τή Γέννηση του Χριστού στη Βίλλα Μποργκέζε τής Ρώμης. Τοποθετούν συνήθως τον Γκρέκο πλάι στους δασκάλους τής Αναγεννήσεως. Έτσι, γιά τον επισκέπτη των Μουσείων, τό πέρασμα από μιά τέχνη μέ πολλή γήινη αντίληψη, όπως είναι ή τέχνη τής Αναγεννήσεως, από μιά ζωγραφική πού γιά νά ύμνήση τό Θεό χρησιμοποίησε πολύ τό σώμα του ανθρώπου, τό πέρασμα στον Γκρέκο είναι σαν πέρασμα στη φωτιά. Η σχεδόν έφιαλτική ατμόσφαιρα των χρωμάτων του, ατμόσφαιρα θύελλας και άτμοσφαιρα όργής, ή ατμόσφαιρα του άπόλλυτου Κρητικού, πλάι «Φορναρίνα» και στη «Μανταλένα Στρότζι» καθορίζει τί μοναδικό και άνεπανάληπτο πού είναι στη Μεσόγειο ή Κρήτη και τό πνεύμα τής.

Η ίδια ειδιοποιός διαφορά χωρίζει τον Μιχαήλ Δαμασκηνό από την άλλη τέχνη τής βυζαντινής Άγιογραφίας, τον Έρωτόκριτο από τή δημοτική ποίηση των άλλων Έλλήνων. Αυτό τό πάθος του άπόλλυτου, πού παίζει μέ ζωή και μέ θάνατο όχι μέ μισόλογα, αλλά μέ τήν άμείλιχτη πράξη, αυτή ή άρσενική στάση των προφητών και των μάντεων—αυτό ήταν πού έφερε και τον Έλευθέριο Βενιζέλο νά πάρη στα χέρια του την Ελλάδα, νά τήν άναταράξη δίαια και νά τήν κάνη μύθο και λάμψη σ' όλο τον κόσμο.

Ένα δράδυ γύριζα στό Σάντα - Φέ του Νέου Μεξικού από την Άκομα, ένα χωριό των Ινδιάνων, όπου είχα πάει νά ζήσω τή ζωή τους. Ημαστε οι δυό μας, ό Τση - Γουή, ό Ινδιάνος τής φυλής των Χόπι και εγώ. Ό Τση - Γουή άρχισε νά τραγουδά τους παλιούς, πολεμικούς σκοπούς των πατέρων του. Άξαφνα σταμάτησε.

— Έκείνος ό πόλεμος πώς λέγεται; είπε.

— Ποιός πόλεμος;

— Έκείνος λέω ό μεγάλος πόλεμος πού κάματε οι Έλληνες. Τρίγια... Τρόγια... Τρίγια...

— Έλεγε γιά τον Τρωικό πόλεμο!

— Πώς τόμαθες αυτό έσύ, Τση - Γουή; ρώτησα ξαφνιασμένος.

— Στο σχολείο, είπε. Είσαστε παλιός λαός. Είμαστε παλιός λαός. Σας άγαπάω.

Πάλι άρχισε νά τραγουδά. Πάλι σταμάτησε.

— Μπίκελο; Μπένελο; Πώς τό λένε; είπε.

— Τί είναι πάλι αυτό, Τση - Γουή;

— Τόν πρόεδρο πού είχατε λέω, τον μεγάλο. Πώς τον λέγαν;

Πολεμούσα νά μαντέψω. Έκείνος επέμενε.

— Τώρα έχει πεθάνει, είπε. Μπίκελο, Μπένελο...

Τέλος τό δρήκε. Έλεγε γιά τον Βενιζέλο. Γύρω μας ή έρημος του Νέου Μεξικού, ή Άκομα, ό Τση - Γουή, ό πόλεμος τής Τροίας, και ό Έλευθέριος Βενιζέλος!

Αυτό είναι Κρήτη!

Μέσα σ' αυτήν την ένότητα, μέσα σ' αυτό τό κρητικό ήθος, βλέπουμε τό έργο του Ιωάννου Κονδυλάκη, καθώς δρισκόμαστε στην Κρήτη. Άν γιά νά έννοήσουμε κάθε συγγραφέα, κάθε ποιητή, πρέπει νά τον δούμε στις ρίζες του, στην περιρρέουσα ατμόσφαιρά του, αυτό γίνεται άνάγκη άπόλυτη, προκειμένου γιά έναν Κρητικό συγγραφέα.

Πολεμούμε νά φαντασθούμε αυτό τό φτωχαδάκι του Βιάννου, τό μεγαλωμένο μέσα σ' ένα σπίτι πολεμιστών, πού περνά τό πρώτα - πρώτα παιδικά του χρόνια μέσα στό πάθος τής έλευθερίας και στα δεινά πού φέρνει ό άγώνας τής. Είναι ό καιρός τής Επανάστασης του 1866 - 69 πού ρήμαξε την Κρήτη. Τό μικρό χωριατόπουλο του Βιάννου μαθαίνει γιά τό Θεό και γιά τούς ανθρώπους. «Ό θεός του ήτο γέρων πελώριος μέ βαθύν λευκόν πώγωνα και δασείας όφρως, κατοικών εις τον εύρύν ούρανόν, όπόθεν τό άργισμένον του βλέμμα διέχυνε τήν φρικαλέαν άστραπήν μεταξύ των νεφών». Μαθαίνει γιά τούς ανθρώπους. Οι άνθρωποι γιά αυτό τό παιδί είναι δυό λογίων: οι Χριστιανοί κι οι Τούρκοι. Τό τί είναι οι Τούρκοι τό σχηματίζει από τήν πρόσφυγιά του: Πέντε χρονών παιδί, κунηγημένο δίαια από τό Βιάννο στον Πειραιά, κοιτάζει έκθαμβο τούτον τον ξένο, τον άλλον, τον μεγάλο κόσμο. Μαθαίνει νά μισή τον Τούρκο—όπως θά τον μισή σ' όλη του τή ζωή και σ' όλο τό έργο του,—και μελετά την Κρήτη. Σ' αυτήν την Κρήτη, στό χωριό του, θά γυρίση σε λίγο καιρό, όταν ή επανάσταση θά έχη πνιγή στό αίμα, γιά νά μάθη τά πρώτα γράμματα. Ήταν ό καιρός που «οι διδάσκαλοι έδιδαν περισσότερους ραβδισμούς παρά μαθήματα. Έδίδασκον τά κοινά ή έκκλησιαστικά λεγόμενα γράμματα, και κατήρτιζον άναγνώστες δυναμένους νά ψάλλουν εις τήν έκκλησίαν και φέροντας εις τήν ζώνην των, ως έμβλημα τής άξίας των, τό μακρόν όρειχάλκινον καλαμάρι. Ό διδάσκαλος άφου έξήντλει όλας τάς δευτερευούσας τιμωρίας και έσπαζε εις τήν ράχην των μαθητών του δεκάδες ράβδων, έδοκίμαζε και τον περιβόητον φάλαγγα».

Έτσι θάμαθε, σαν τον Πατούχα του, και τό πρώτα γράμματα ό Κονδυλάκης. Άφου πήγε γιά λίγο και στό Γυμνάσιο του Ηρακλείου, ήρθε στό Χανιά νά δουλέψη ως ύπάλληλος. Τά περιγράφει τά Χανιά εκείνου του καιρού ό καθηγητής του. Τωμαδάκης: «...Τά ένετικά του και τήν άσκήσιον του καφάσια είναι άκόμη σώα έξ όλοκληρου. Η κεντρική πύλη κλείεται μέ τήν δύσιν του ήλιου, διά νό άνοιξη και τήν άνατολήν. Ό όρθόδοξος έπίσκοπος έχει στενούς συγγενείς Τούρκους, όταν δέ άποθάνη θά έλθη εις τό μέσον τό περιλάλητον ζήτημα, τά δεσποτικά. Μέ τάς άλλας πόλεις τά Χανιά συγκοινωνούν διά θαλάσσης, μέ τάς έπαρχίας του νομού διά των άτραπών τής έντοκρατίας, όσας επιδιώρθωσεν ή Αίγυπτος του Μουσταφά Κιριτλή. Κατά δεκαπενθήμερον διέρχεται τό άτμόπλοιον όχι από τον Πειραιά, άλλ' από τήν Σύρον και τήν Κωνσταντινούπολιν. τό πακέτο—δηλαδή τό ταχυδρομικόν δέμα—άνοίγεται, και οι προστρέχοντες παραλαμβάνουν τήν άλληλογραφίαν των, όσοι δέ έχουν νά στείλουν, καταθέτουν εκεί, άνευ γραμματοσήμου, τάς έπιστολάς και τά χρηματοδέματα. Οι κάτοικοι φορούν άδιακρίτως τήν βράκα και ξεχωρίζουν από τό φέσι και τήν ζώνην. Ολίγοι είναι οι φραγκοφορεμένοι. Εις όδοντίατρος άναχωρών διά Ρέθυμνον και Ηράκλειον άγγέλλει ότι έδίδαξε τήν τέχνην του εις ένα κουρέα, εις τον όποιον και πρέπει νά εμπιστευώνται οι άδονταλόγοντες...».

Σ' αυτά τά Χανιά έφτασε ό Κονδυλάκης στα 1879, κι έγινε γραμματικός στο Δικαστήριο.

Θά παρακολουθήσουμε τή μοίρα αυτού του χαρακτηριστικού Κρητικού στην έπιφυλλίδα μας τής προσεχούς Τρίτης.

ΗΛΙΑΣ ΒΕΝΕΖΗΣ

Ο ΠΑΤΟΥΧΑΣ

(ΝΗΣΙΩΤΙΚΟ ΥΦΟΣ ΤΟΥ 1860)

3.— Συνεχίζουμε την αναφορά μας στην Κρήτη. Ο Ιωάννης Κονδυλάκης και ο «Πατούχας» του

ΤΟΥ

ΗΛΙΑ ΒΕΝΕΖΗ

Ακαδημαϊκού

Α Σ ΔΟΥΜΕ από κοντά αυτό τό νεο-κλασσικό κείμενο. Κρητική ήθογραφία, τό χαρακτηρίζανε οί παλαιότεροι. Σ' αυτό τό «ήθογραφία» υπήρχε μιά απόχρωση, ένας τόνος μειωτικός. Θέλαν νά πούνε πώς ὅ,τι εἶναι ήθογραφία εἶναι ἀπὸ τή φύση του κάτι πολύ περιοριστικό: Δέν συλλαμβάνει τόν ἄνθρωπο ἀντιμέτωπο στά μεγάλα θέματα τῆς ζωῆς καί τοῦ θανάτου, δέν τόν βλέπει νά παλεύη μέ τή μοῖρα του καί μέ τόν ἑαυτό του, δέν ξέρει ἢ δέν ἐξετάζει τόν ἐνδόμυχο κόσμο του, τίς ἐσωτερικές του ἀντιφάσεις, τήν ἀέναη ἀντιδικία τοῦ ἐνστικτοῦ μέ τήν κοινωνική ὀργάνωση καί τάξη.

Οἱ ήθογράφοι, κατά τήν ἀντίληψη τῶν κριτικῶν τους, περιέγραφαν μερικές εἰκόνες τοῦ ποιμνικοῦ καί τοῦ νησιωτικοῦ βίου τῶν Ἑλλήνων, παρεμβάλλανε στίς ἱστορίες τους μερικά ἔθιμα καί μερικές παραδόσεις καί, μένοντες πάντα στήν ἐπιφάνεια τῶν πραγμάτων, ἀγνοοῦσαν τόν καθαυτό ἄνθρωπο, τίς βίαιες δυνάμεις πού τόν κινοῦν, τήν ἀγωνία του καί τήν αὐθεντική χαρά του. Αὐτό, λένε, ἔκανε ὁ Παπαδιαμάντης μέ τούς αἰπόλους καί τās ποιμενίδας τῆς Σκιάθου του, αὐτό ἔκανε ὁ Ξενόπουλος μέ τούς Ζακυνθινούς του, τίς κοντέσες του καί τούς ξεθωριασμένους κόντες του, αὐτό ἔκανε ὁ Κονδυλάκης μέ τούς Κρητικούς του, τούς Σαϊτονικολῆδες του καί τούς ἄλλους. Μέ τό νά μένουν προσκολλημένοι στούς ἄνθρώπους τοῦ τόπου τους, πού οἱ πράξεις τους δέν εἶχαν τίποτε τό σπάνιο καί τό μοναδικό, ἀλλά ἦταν καθημερινές πράξεις κοινῶν ἀνθρώπων μέ καρδιά καί μέ λύπες, μέ ὄνειρα καί μέ πένθη, ὅπως εἴμαστε ὅλοι μας, μέ τό νά κάνουν, λέει αὐτό οἱ συγγραφεῖς ἐκεῖνοι, ξεχνοῦσαν τόν οἰκουμενικό ἄνθρωπο, αὐτόν πού ζῆ μέ μεγάλες πράξεις τό μεγάλο γεγονός.

Μέ τό πές πές, τό εἶχαν πάρει ἀπόφαση καί οἱ δυστυχεῖς οἱ συγγραφεῖς μας, οἱ ἐπιλεγόμενοι ήθογράφοι, πώς ἡ μοῖρα τους ἦταν νά γράφουν αὐτά τά ταπεινά ἔργα, ἱστορίες γιά τό χριστουγεννιάτικα, γιά τά πασχαλινά φύλλα τῶν ἐφημερίδων, γιά τά οἰκογενειακά ἡμερολόγια. Καί τίποτε πλέον. Τήν ἐπομένη οἱ σελίδες τους ἦταν καταδικασμένες νά σθῆσουν, νά μὴν ἐνδιαφέρουν κανένα. Ἔτσι ὁ Παπαδιαμάντης θά πεθάνη χωρίς νά ἀξιωθῆ νά δῆ οὔτε ἓνα βιβλίο του τυπωμένο. Οὔτε ἓνα.

Θά ἔπρεπε νάρθῃ ὁ συγκλονισμός τῆς ἀνθρωπότητας μέ τούς δύο παγκοσμίους πολέμους πού ἀνατάραξαν τόσα πράγματα καί ἐξαφάνισαν τόσα, τόσες ἀξίες, γιά νά γίνῃ σαφές τό τί ἀξίζαν αὐτοί οἱ συγγραφεῖς καί νά ἀρχίσῃ ἡ γόνιμη ἐπι-

Συνέχεια εἰς τήν
= ὄνη σελίδα

7134 / 27-8-1968, 6. 2.
Τὸ Βῆμα Νο

